

УДК 371.72

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ПТНЗ

Котловий С.А., к. пед. н.,
асистент кафедри соціальних технологій
Житомирський державний університет імені Івана Франка

У статті порушено проблему відповідальної поведінки учнів професійно-технічних навчальних закладів. Ця категорія дітей вирізняється ризикованою, імпульсивною поведінкою, вони часто мають викривлене уявлення про цінності життя і намагаються на них орієнтуватися, що становить загрозу не тільки їхньому здоров'ю, а й благополуччю суспільства. Розглянуто зміст зазначеного поняття та соціальні технології формування відповідальної поведінки серед учнів ПТНЗ.

Ключові слова: виховання, відповідальна поведінка, соціальні технології, соціалізація, соціальна відповідальність.

В статье рассматривается проблема ответственного поведения учащихся профессионально-технических учебных заведений. Эта категория детей отличается рискованным, импульсивным поведением, они часто имеют искаженное представление о ценностях жизни и пытаются на них ориентироваться, что несет угрозу не только их здоровью, но и благополучию общества. Рассмотрено содержание упомянутого понятия и социальные технологии формирования ответственного поведения среди учащихся ПТУ.

Ключевые слова: воспитание, ответственное поведение, социальные технологии, социализация, социальная ответственность.

Kotlovyi S.A. SOCIAL TECHNOLOGIES OF FORMING A RESPONSIBLE STUDENT BEHAVIOR IN VOCATIONAL SCHOOLS

The article raised the problem of responsible behavior of students of vocational schools, this category of children stands risky, impulsive behavior, they often have a distorted view of the value of life and try to focus on them, which in general is a threat not only to their health but also the welfare of society. The content of this concept and social technologies of forming a responsible behavior among students of vocational schools.

Key words: education, responsible behavior, social technologies, socialization, social responsibility.

Постановка проблеми. Проблема виховання в учнів відповідальності розглядається в ряді нормативно-правових документів сфери освіти: законах України «Про загальну середню освіту», «Про соціальний розвиток молоді в Україні», «Національній доктрині розвитку освіти», «Національній програмі патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства».

Тема є актуальною й потребує особливої уваги, адже учні ПТНЗ вирізняються ризикованою, імпульсивною поведінкою, часто мають викривлене уявлення про цінності життя і намагаються на них орієнтуватися, що в цілому несе загрозу не тільки їхньому здоров'ю, а й благополуччю суспільства. Серйозною проблемою також є шкідливі звички серед учнів ПТНЗ. Наукове вивчення проблеми відповідальної поведінки присутнє в сучасних наукових дослідженнях Т. Гаєвої, Т. Колесіної, М. Левківського, А. Лопуховської, Т. Морозкіної, В. Остринської, М. Савчина, І. Уледової.

У сучасних умовах соціально-економічного реформування українського суспільства гостро стоїть питання підготовки

кваліфікованих робітничих кадрів. У ПТНЗ виникає чимало труднощів щодо набору учнів, які мають необхідний потенціал для набуття тієї або іншої робітничої професії, оскільки більшість учнів закладів початкової профосвіти – це юнаки «групи ризику», які палять, вживають алкогольні напої та наркотичні речовини, мають проблеми в навчанні та поведінці. Соціально-педагогічну діяльність у ПТНЗ та її технологізацію вивчали О. Безпалько, Р. Вайнола, А. Капська, А. Мудрик, С. Савченко, Н. Сейко, В. Поліщук, С. Харченко та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернення до наукових джерел свідчить, що введення в обіг категорії «відповідальність» пов'язане з іменем англійського філософа А. Бена, який розглядав її в розумінні обвинувачення, засудження, покарання. Інший англійський філософ Д. Міль детермінував її як «підзвітність» певній соціальній ролі, вираження свободи і необхідності [3].

Дослідження А. Брушлинського націлені на розкриття теми відповідальності. Він розглядає відповідальність як прояв різнопланової активності індивіда. На його переконання, саме в процесі поведінки, що забезпечує прояв людиною себе в ролі її

суб'єкта, створюються сприятливі передумови активного пізнання навколишнього світу, сутності та особливостей міжособистісних взаємин, коли рушієм виступає не психіка, а сама людина як особа, котра володіє своєю психікою [4, с. 164].

Досить ґрунтовне визначення сутності поняття «відповідальність» дає А. Черменіна, яка звертається до його розгляду з позицій філософського аналізу. З цього приводу дослідниця зазначає, що відповідальність – це, перш за все, відповідальність особистості, а вона є і ставленням, і властивістю водночас (ставлення, які стали властивістю, і властивість, що виявляється у ставленні).

Нам видається вичерпним визначення відомого російського дослідника К. Муздибаєва, який вважає, що відповідальність відображає схильність особистості дотримуватись у власній поведінці загальновищаних соціальних норм, виконувати свої обов'язки і готовність звітувати за свої дії перед суспільством і собою [2, с. 25]. Відштовхуючись від такого розуміння відповідальності, спробуємо визначити і відповідальну поведінку як таку, коли особистість усвідомлює свої вчинки, співвідносить їх із логікою подій, передбачає їхні наслідки і вплив на себе та оточуючих, а також приймає рішення, що запобігають негативним результатам для себе та інших.

Отже, відповідальна поведінка – це не одинична дія чи окремих вчинок, здійснений під впливом емоцій. Це досить складний комплекс дій, що є, по суті, ближчим до поняття «діяльності», але не тотожний йому, оскільки може складатися з низки недостатньо спланованих (без заздалегідь поставленої, зрозумілої мети) вчинків [4, с. 212].

Відповідальна особистість – це той ідеал, до якого повинні прагнути усі викладачі, які працюють із студентами, адже освічений і відповідальний фахівець, який співвідносить свою діяльність з інтересами колективу і суспільства, буде старанно і віддано працювати.

Існують зовнішні і внутрішні фактори, які справляють вплив на формування відповідальності в підлітків. До зовнішніх факторів належать вимоги з боку вчителів, батьків, наслідком невиконання яких може бути покарання, до внутрішніх – безпосередня необхідність і розуміння вимог відповідальної поведінки, виконання їх з огляду на внутрішні переконання.

Серед учнівської молоді нині домінують культурно-споживацький і рекреативний типи дозвілля, які реалізуються у двох особистісних орієнтаціях: розваги, видовища, пов'язані з отриманням інформації (книги,

телебачення, радіо, кіно, концерти, театр, музеї тощо), та задоволення потреб спілкування в неформальних групах. Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що проблема виховання відповідальності особистості досліджувалась багатьма педагогами різних епох і формацій, але залишається вона актуальною і сьогодні.

Постановка завдання. Побудова соціальних технологій роботи у ПТНЗ вимагає проведення емпіричного дослідження для визначення рівня відповідальної поведінки. Отримані в процесі емпіричної роботи дані слугуватимуть базисом для проектування технології подальшої роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поставлене завдання вимагає розробки програми дослідження. Для експериментального дослідження використано такі методики «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча, «Як керувати своїм життям?» Джуліана Роттера, «Чи відповідальна ви людина» О. Махнача.

У дослідженні брали участь 100 учнів ПТНЗ, віком 15-17 років.

З метою визначення кількісних і якісних показників системи ціннісних орієнтацій учнів нами була проведена діагностика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча. Основним завданням було встановити провідні ціннісні орієнтації, адже вони складають основу ставлення до навколишнього світу, до інших людей, до себе самого, основу світогляду та ядро мотивації, життєвої активності, основу життєвої концепції і «філософії життя».

Аналіз групової ієрархії ціннісних орієнтацій учнів дозволив виявити, що перше місце в списку значущих термінальних цінностей для 33% випробуваних займає здоров'я (фізичне і психічне). Учні розуміють важливість підтримання гарного фізичного та психологічного здоров'я. Це гарний показник для проведення соціально-педагогічної діяльності з формування відповідальної поведінки.

Друге місце для 26% респондентів посідає матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів). На цей показник може впливати соціальна ситуація, в яку потрапила більшість учнів ПТНЗ. Матеріальний стан сімей іноді дуже важкий, діти це відчувають і прагнуть покращити це у різний спосіб.

На третьому місці перебуває цінність розваги, ця цінність стала значущою для 19% досліджуваних. Учні ПТНЗ часто страждають на ігрову залежність, стають постійними відвідувачами інтернет-клубів, жертвами шахраїв. Соціальний педагог має проводити просвітницьку роботу та організовувати змістовне дозвілля.

Також варто вказати на ті цінності, які учні визначили як найменш цінні. У списку термінальних цінностей такими стали пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток), продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил та здібностей) та суспільне покликання. Всі ці цінності стосуються реалізації в суспільстві, в професійній сфері. Це вказує на недостатній рівень сформованості професійної та соціальної мотивації. Для відповідальної поведінки необхідним є компонент соціального визнання та професійної реалізації. Саме тому цей компонент необхідно включити в технологію, яку ми будемо створювати в межах нашого дослідження.

З ієрархії інструментальних цінностей учні віддали перевагу твердій волі, вона стала значущою для 34% досліджуваних. Наявність такої цінності в системі цінностей учнів ПТНЗ вказує на потребу формування вольових якостей. Уміння наполягати на своєму, відстоювати свою правоту і власні погляди стають необхідними якостями в формуванні відповідальної поведінки учнів.

Сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів займає друге місце і виявилася значущою для 22% опитаних. В учнівських групах формуються різні стосунки, часто вони деструктивні і конфліктні. Учні не завжди вміють стримувати емоції, викладати власні думки, товаришувати, будувати безконфліктне спілкування. Соціальний педагог має планувати свою діяльність, спираючись на ці проблеми.

Третє місце посіла незалежність, значуща для 16% учнів ПТНЗ. Для учнів важливо реалізуватися в місті. Учні часто шукають підробіток, зав'язують дружні та романтичні стосунки для того, щоб залишитися в місті і стати незалежними від своїх батьків чи осіб, які їх замінюють.

До цінностей, які визначили учні як «незначні», належать акуратність (охайність, вміння тримати в порядку речі, порядок у справах), вихованість (гарні манери), терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани). У кураторів та соціальних педагогів виникає проблема з організації побуту та особистої гігієни в учнів ПТНЗ, адже у багатьох учнів такі навички відсутні.

Черговим етапом нашого дослідження стала методика «Як керувати своїм життям?» Д. Роттера. Діагностика націлена на визначення рівня суб'єктивного контролю особистості над подіями, які виникають у житті.

У результаті емпіричного дослідження нами були отримані такі результати. За

шкалою загальної інтернальності (ЗІ) більшість учнів ПТНЗ, яких ми досліджували, мають посередні показники. Такі люди вважають, що більшість важливих подій в їхньому житті стали результатом їх власних дій, що вони можуть ними керувати, і, отже, відчувають свою власну відповідальність за ці події і за те, як складається їхнє життя загалом.

За шкалою інтернальності в області досягнень у більшості учнів ПТНЗ низькі показники, що свідчить про те, що людина приписує свої успіхи, досягнення і радості зовнішнім обставинам – везінню, щасливій долі або допомозі інших людей. Шкала інтернальності в сімейних стосунках у результатах учнів ПТНЗ представлена низькими показниками. Це вказує на те, що учні вважають не себе, а своїх партнерів причиною значущих ситуацій, що виникають у родині.

Результати учнів ПТНЗ за шкалою інтернальності в області міжособистісних стосунків мають низькі показники (48%). Це свідчить про те, що учні не вважають себе здатними активно формувати своє коло спілкування і схильні вважати стосунки результатом дії своїх партнерів.

На третьому етапі дослідження нами була нами проведена та оброблена методика О. Махнача «Чи відповідальна ви людина» для визначення рівня відповідальності особи. Нами були отримані такі результати: більшість учнів ПТНЗ (54%) мають середній рівень відповідальності. Безсумнівно, учні володіють почуттям відповідальності й обов'язку. Однак учням важливо бути впевненими, що ніхто не вимагатиме зробити більшого. Часто учні бувають надміру пасивними – потребують, щоб хто-небудь з оточення мотивував, скеровував.

Трохи менше учнів (34%), які мають високий рівень відповідальності. Про таких учнів впевнено можна сказати, що вони дуже відповідальні, мають розвинене почуття обов'язку. Зазвичай вони доводять розпочаті справи до кінця, і якщо будь-які події заважають реалізувати намічені плани, то це приносить певні незручності.

Останнім етапом нашого дослідження стало глибинне інтерв'ю з соціальними педагогами ПТНЗ міста Житомира. Нам було цікаво проаналізувати через які форми та методи соціально-педагогічної роботи соціальні педагоги впливають на формування відповідальної поведінки.

Форми та методи роботи у фахівців ПТНЗ надзвичайно схожі – діагностики, лекторії, екскурсії, тренінгові заняття, ділові ігри, залучення фахівців із різних питань, бесіди, квести, створення соціальної реклами, гру-

пові та індивідуальні консультації. Соціальні педагоги мають широкий спектр методів та форм соціально-педагогічної роботи.

Основною проблемою в організації соціально-педагогічної діяльності з формування відповідальної поведінки соціальні педагоги вважають те, що учні не мають позитивного соціального середовища, моделі поведінки, яку можна наслідувати. Також спеціалісти зазначали, що учні не критично ставляться до себе, мають низьку самооцінку і мотивацію до того, щоб впливати на своє життя, бути відповідальними. Фахівці вказували, що в учнів різний рівень знань,

а тому просвітницьку та розвивальну роботу треба починати з інформування, аби вирівняти знання учнів. Також учні часто не вміють використовувати отримані знання на практиці.

На питання, чи використовують якісь соціально-педагогічні технології у своїй професійній діяльності, соціальні педагоги не мали чіткої відповіді. Вдалося простежити тенденцію, що соціальні педагоги, які мають стаж роботи менше двох років, вказали, що використовують технологію формування здорового життя та технологію підтримки дітей соціально-незахищених категорій.

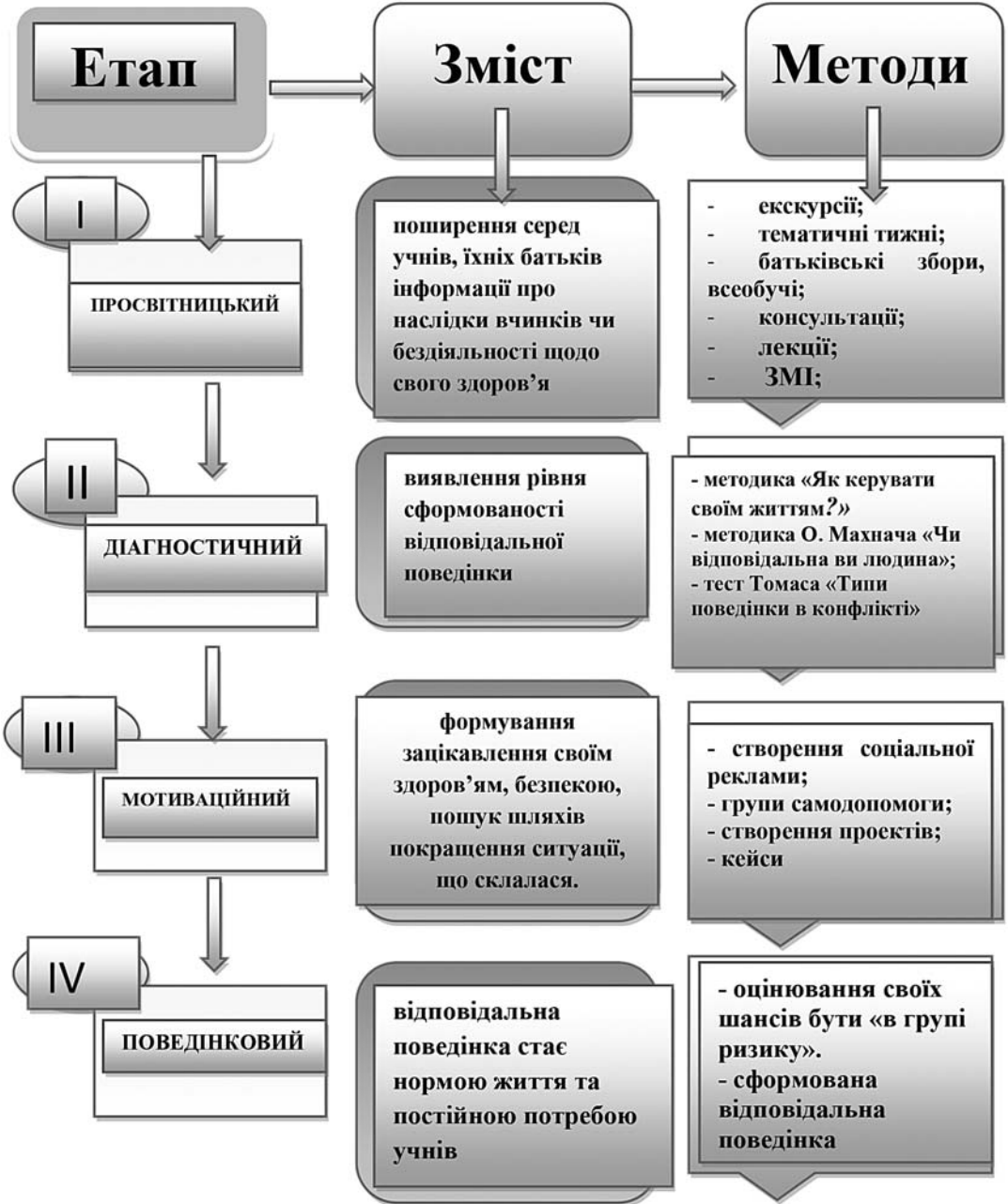

Рис. 1. Технологія формування відповідальної поведінки учнів ПТНЗ

Соціальні педагоги, які мають стаж роботи більше двох років, відповідали, що соціально-педагогічні технології у своїй діяльності не використовують.

Соціальні педагоги вважають, що діяльність з формування відповідальної поведінки нині має середню ефективність. Під час спілкування фахівці вказували, що це відбувається через низку причин. Що стосується організації соціально-педагогічної діяльності, соціальні педагоги ПТНЗ говорили про епізодичність роботи та відсутність системності.

З метою систематизації та оптимізації діяльності соціального педагога нами була розроблена технологія формування відповідальної поведінки учнями ПТНЗ (див. рис. 1).

Охарактеризуємо спроектовану нами технологію формування відповідальної поведінки учнів ПТНЗ.

Етап 1. Інформаційно-просвітницька діяльність – діяльність соціального педагога з поширення серед учнів, їхніх батьків/осіб, що їх замінюють, інформації про небезпеки, які існують, шкідливий вплив тих чи інших речовин на організм, про наслідки вчинків чи бездіяльності щодо свого здоров'я. Учні, їхні батьки/особи, що їх замінюють, отримують інформацію і мають можливість аналізувати та більш критично оцінювати інформацію. До цього етапу ми залуцаємо батьків учнів тому, що соціальні педагоги під час глибокого інтерв'ю вказали на те, що соціальне оточення учнів ЗНЗ має низький рівень поінформованості та загальної культури. Методами є: 1) розповсюдження інформації через ЗМІ (буклети, вісники, інформаційні стенди, сторінка соціального педагога на сайті навчального закладу, брошури, тематичні програми на ТБ); 2) екскурсії (Центр СНІДу, Клініка, дружня до молоді, Місія в Україну); 3) відеолекції; 4) тематичні тижні «Здорове харчування», «Безпечна поведінка», «Долаємо шкідливі звички»; 5) загальні батьківські збори, батьківські всеобучі; 6) індивідуальні консультації; 7) лекції (із залученням фахівців БО Авенір, ВБО Асет, лікарів-гінекологів, лікарів-наркологів, дерматовенерологів);

Етап 2. Необхідний етап задля виявлення рівня відповідальності поведінки в учнів ПТНЗ.

Етап 3. Мотиваційний етап необхідний для того, щоб учні ПТНЗ почали цікавитися своїм здоров'ям, безпекою, шукали шляхів покращення ситуації, що склалася. Цей етап є найважливішим, адже від нього залежить, чи стане відповідальна поведінка прийнятною для учнів, чи підвищиться її

рівень. На цьому етапі можна використовувати створення соціальної реклами, групи самопомогли (для того щоб учні вчилися чути та співпереживати, вчитися на чужих помилках), створення проектів (творчий компонент цього методу потребує від учнів включення та самозаглиблення), кейси (учні ПТНЗ вирішують ситуації, шукають шляхи виходу, дискутують).

Етап 4. Відповідальна поведінка – стає нормою життя та постійною потребою учнів ПТНЗ. Очікування результату: поінформовані учні краще оцінюють свої шанси бути «в групі ризику». Сформована відповідальна поведінка – важлива складова безпечного та успішного життя учнів ПТНЗ.

Висновки з проведеного дослідження. Використання запропонованих рекомендацій соціальним педагогом ПТНЗ дасть можливість підвищити рівень сформованості відповідальної поведінки в учнівської молоді.

Отже, нині важко заперечити важливість формування відповідальної поведінки в учнівської молоді ПТНЗ. А соціальний педагог стає в закладі помічником та провідником учня для формування відповідальної та безпечної поведінки. Саме тому фахівець має знати, яким чином допомогти учневі це зробити, користуватися усім спектром методичного забезпечення. Задля того, щоб використовувати ці методи систематично та цілеспрямовано, необхідно діяти за технологією. Представлена нами технологія містить необхідні етапи: інформаційний, діагностичний, мотиваційний, поведінковий. Це означає, що технологія дає можливість соціальному педагогові ефективно здійснювати діяльність з формування відповідальної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Котловий С.А. Організація соціальної служби з розв'язання конфліктів у ПТНЗ / С.А. Котловий // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред.: М.Т. Мартинюк]. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2013. – С. 131–138.
2. Куниця Т.Ю. Взаємодія школи і сім'ї в процесі виховання відповідальної поведінки учнів 7–8 класів / Т.Ю. Куниця // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – Кн. 1. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. – С. 265–270.
3. Мудрик А.В. Социальная педагогика / Под ред. В.А. Сластенина. – М.: Академия, 2004. – 200 с.
4. Савчин М.В. Відповідальність: смисловий принцип мотиваційної регуляції поведінки особистості / М.В. Савчин // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 10–18.